

УДК 17.03:141.132 «XVII»

А. М. МАЛІВСЬКИЙ^{1*}, К. В. СОКОЛОВА^{2*}^{1*}Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна (Дніпро, Україна), ел. пошта telepat-57@ukr.net, ORCID 0000-0002-6923-5145^{2*}Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (Дніпро, Україна), ел. пошта sokolova.katerina8@gmail.com, ORCID 0000-0002-3158-8957ОБРАЗ ПРИРОДИ ТА ЛЮДИНИ В ПРАКТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ
ДЕКАРТА

Мета. Сучасна філософія позиціонує себе як практичну філософію, зосереджену на осмисленні морально-етичної проблематики та переосмисленні донедавна усталених технократичних концепцій як в теоретичному, так й історико-філософському плані. Серед основних чинників проблематизації усталених підходів ключова роль належить також революції в декартознавстві, що відбувається впродовж останніх півстоліття. До числа тих знакових постатей, із якими пов'язане становлення витоків технократичних тлумачень, прийнято відносити Рене Декарта. Наскільки правомірним є техноморфне тлумачення природи та людини як базових понять спадщини великого мислителя? Метою статті є осягнення своєрідності сучасної рецепції картезіанського тлумачення природи та людини, що передбачає послідовне окреслення форм їх техноморфної рецепції, критичний аналіз її достовірності в дослідницькій літературі та осмислення тенденції реабілітації етики Декарта як практичної філософії. **Наукова новизна.** В центрі уваги знаходиться проблема автентичності техноморфізму в ході осмислення практичної філософії Декарта. Автори обстоюють доцільність тлумачення уявлень щодо технократичної спрямованості філософії Декарта в контексті його етичних шукань. Критичні інтерпретації обмеженості техноморфного бачення природи та людини пропонується розуміти як перехідний етап на шляху реабілітації етики як практичної філософії. Експлікується та аналізується вчення Декарта про природу в широкому значенні слова як метафізичне підґрунтя його етики. **Висновки.** Технократичне тлумачення вчення Декарта – поверхова та спотворена форма інтерпретації його практичної філософії. Донедавна в дослідницькій літературі про Декарта домінувало техноморфне бачення його вчення, яке значною мірою детермінувало редуковане бачення природи і людини, котрі доповнювалися поверховою рецепцією етики. Критичне переосмислення усталених тлумачень спадщини Картезія на сторінках дослідницької літератури останнього часу одночасно є вирішенням як задачі теоретичного спростування спрощеного бачення світу, так і підготовка ґрунту до реабілітації етики як автентичної форми оприявлення його практичної філософії. Одна з форм прояви реабілітації – посилена увага до поняття природи в широкому значенні слова, котре є підґрунтям для його гуманістично-етичного бачення задач філософії.

Ключові слова: Декарт; практична філософія; етика, техноморфізм; природа; людина; природа в широкому значенні слова.

Актуальність

Сучасна філософія позиціонує себе як практичну філософію, зосереджену на осмисленні морально-етичної проблематики. Послідовне проведення етичної орієнтації передбачає критичне переосмислення донедавна усталених технократичних концепцій як в теоретичному, так і історико-філософському плані. Серед основних чинників проблематизації усталених підходів ключова роль належить також революції в декартознавстві, що відбувається впродовж останніх півстоліття. До числа тих знакових постатей, з якими пов'язане становлення витоків технократичних тлумачень, прийнято

відносити Рене Декарта. Наскільки правомірним є техноморфне тлумачення природи та людини базових понять спадщини великого мислителя?

Мета

Зважаючи на вищенаведене, метою статті є осягнення своєрідності сучасної рецепції картезіанського тлумачення природи та людини, що передбачає послідовне окреслення форм їх техноморфної рецепції, критичний аналіз її достовірності в дослідницькій літературі, та осмислення тенденції реабілітації етики Декарта як практичної філософії.

Виклад основного матеріалу

Образи природи і людини Декарта в контексті сциєнтистсько-технократичного бачення філософії

Донедавна до числа аксіоматичних положень в філософії Декарта належало поширене (майже хрестоматійне в вітчизняних підручниках) технократичне тлумачення базової інтенції філософії Декарта, згідно з яким людина спроможна опанувати природу, підкорити її власній волі. Для нашої теми ключову значущість має факт сполученості для Декарта принципово нових можливостей, котрі відкриваються перед людством, з фізикою як вченням про природу. Мова йде, – як він пише в Дискурсії про метод, про можливість та необхідність замінити умоглядну філософію на практичну як умову дієвого сприяння загальному благу: «...можна досягти пізнань дуже корисних у житті і замість тієї умоглядної філософії, яку викладають у школах, знайти практичну філософію, за допомоги якої, знаючи силу та дію вогню, води, повітря, зірок, небес та всіх інших навколишніх тіл так само виразно, як ми знаємо різні заняття наших ремісників, ми могли б так само використовувати їх для притаманного їм вжитку і, таким чином, стати немовби господарями та панами Природи» [5, с. 78-79].

В процесі першого ознайомлення з наведеним вище фрагментом Дискурсії важко обійти спокусу сприймати текст як вираз неприхованого ентузіазму мислителя з приводу світливих перспектив, що відкрилися йому в ході розбудови фізики. Мова йде про можливість, поперше, побудувати радикально новий світ на началах людського розуму, опираючись на споконвічні прагнення людини опанувати досі спонтанну та хаотичну природу, по-друге – реалізувати власне покликання творця принципово нового світу. Правдоподібним виглядає припущення про природу як технічний засіб, котрий має бути прозорим для розуму та передбачуваним, тобто не містити нічого невідомого, таємничого та загадкового. Інакше кажучи, своєрідність техноморфного тлумачення практичної філософії Декарта полягає в баченні природи як об'єкту фізики, матеріалу та засобу перетворюючої діяльності, а його власне філософські (світоглядно-антропологічні аспекти) позиції мислителя маргіналізуються.

Найбільш відомі форми увиразнення техноморфного тлумачення поняття природи у Декарта змістовно пов'язані з уявленнями про людину як абсолютний вихідний пункт, точку відліку та міру всіх речей, вихідний та кінцевий пункт філософування. Означена позиція приймається до уваги як факт, а її передумови та чинники залишаються поза увагою. До числа споріднених форм інтерпретації належать тези про *cogito* як абсолютний фундамент філософії Декарта, принцип всіх принципів, тлумачення *cogito* як архімедової точки опори його теоретичної конструкції. Підхід Гайдеггера є яскравим прикладом спокусливості ілюзій щодо техноморфізму Картезія, що засвідчується наведенням цитованого вище фрагменту з Дискурсії в якості однозначного та переконливого аргументу на сторінках його відомої праці «Європейський нігілізм» [11, с. 165].

Вчення Гайдеггера належить Без перебільшення до числа найбільш глибоких форм тлумачення позиції Декарта як техноморфізму. На його думку, епоха Нового часу демонструє потужний запит на технічне опанування світу, формою прояви якого є тлумачення глибинних мотивів становлення науки та наукової революції як способу увиразнення детермінуючого впливу потреб техніки означеної як «постав». Фізика ж – одна з форм унаочнення поставу як запиту епохи [9, с. 55-56].

Конкретизуючи власне бачення форми увиразнення техноморфізму в тлумаченні філософії Декарта Гайдеггер відводить ключову роль образу природи як *res extensa*, зумовленого потребами техніки та становлення нового людства: «...истолкование «природы» как *res extensa*... является тем первым решительным шагом, который сделал возможным появление новейшей европейской машинной техники, а вместе с нею – нового мира и его человечества» (рос.) [11, с. 144-145].

Аналізуючи питання про те, що ж собою являє природа в її належному вимірі, тобто як надійний засіб результативності перетворюючої діяльності, варто звернути увагу на один з найбільш виразних варіантів прояснення питання, котрий належить грузинському філософу Мерабу Мамардашвілі (1984). Наголошуючи на спільному знаменнику епохи, він акцентує повну відсутність внутрішнього та максимальне виявлення природи речей у зовнішньому про-

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

сторі. «Мы ведь, строя науку, договорились вместе с Декартом, Галилеем и т. д. о том, что физические явления мы можем понимать в той мере, в какой они не имеют внутреннего, они как бы полностью вывернуты вне себя и полностью определяются прилегающим к ним пространством информации...» (рос.) [8, с. 30].

Споріднені мотиви мають місце в текстах Піама Гайдено (1987), котра наголошує на необхідності спрощень природи та людини як умови опанування людиною природних процесів. До числа їх прояви належить зокрема десуб'єктивізація як відмова від використання поняття «мети» та нігілістичне ставлення до поняття душі як синоніму внутрішнього світу, втаємниченого від зовнішнього ока: «Декарт вообще устраняет традиционное понятие души» (рос.) [2, с. 146].

Аналогічні думки висловлює видатний гуманіст ХХ століття Альберт Швейцер, котрий не знайшов виходу за межі детермінуючого впливу стереотипів епохи. Будучи далеким від технократичних ілюзій епохи, Швейцер не зміг вийти за їх межі, характеризуючи підхід Декарта як такий, що завів філософію Нового часу на «хибний шлях» [14, с. 163]. Оцінюючи *cogito* та його імплікації в контексті техноморфізму, Швейцер вбачає в ньому лише убоге довільно обране начало, котре на сьогодні не має ні евристичного, ні конструктивного потенціалу, а в цілому вчення Картезія як втілення технічного підходу оголошується ворожим стосовно життя, оскільки неминуче веде людину на шлях абстракції від реальності [14, с. 217].

Схематично окреслюючи колізії практичної філософії Декарта в контексті техноморфізму, варто зазначити істотну напругу між їх базовими настановами та цінностями, що зумовлює негативне ставлення до етики та її спотворення. Оскільки сам Гайдеггер унікав морально-етичних понять, то пошуки можливості обґрунтувати означену тезу передбачають звертання до текстів його спадкоємців. Бофре Ж., один із найближчих учнів та послідовників, в ході тлумачення базової інтенції філософії Декарта однозначно кваліфікує етику як форму оприявлення техноморфізму, з чим неможливо погодитися. Для нього вища мета етики є стан панування та господарювання на Землі: «... цель господства и владения – ... это в конечном счете «самая высокая и совершенная мораль»»

(рос.) [1, с. 49-50]. Споріднений підхід щодо редукованості етичної концепції французького мислителя сповідується Швейцером, котрий характеризує техніку як «етичну віру в прогрес», яка базується на повному нехтуванні самодостатності природи [14, с. 163]. Ще більш однозначне та нігілістичне ставлення до етики Картезія демонструє Гюсле, котрий, вважає експансію техноморфізму настільки потужною, що для неї не залишається місця: «... нет у Декарта и этики...» (рос.) [12, с. 35].

Наскільки ж істотно реальна позиція Картезія відрізняється від означених? Інакше кажучи, наскільки для нього є прийнятними редукціоністські підходи та ті метафізичні припущення, котрі уможливають техноморфізм? За умови позірної знайомства та фрагментарного тлумачення текстів мислителя важко уникнути позитивної відповіді. Сторінки творів мислителя, здавалось би, підтверджують ідеї Нового часу стосовно визнання людського розуму вихідним пунктом стосовно змісту подій, котрі відбуваються в світі та заперечення можливості чудес як прояви потойбічних сил. Текст Світу виглядає як секуляризація, тобто повна автономія науки від точки зору релігії: «Бог ніколи не здійснює в цьому світі жодного іншого чуда», і навіть існування в ньому інтелігенцій, розумних душ не може не похитнути нашого уявлення щодо закономірностей природи [17, АТ XI: 48]. А оскільки розум є абсолютним вихідним пунктом пізнання, то ще більш переконливим виглядає твердження щодо неможливості існування в світі будь-чого недоступного для розуму людини. Зокрема в приватному листі до Мерсена від 20 листопада 1629 року (тобто в період роботи на текстом Світу), Декарт наголошує: «Щойно я бачу одне лише слово «таїна» в якому-небудь реченні, у мене починає псуватися настрій» [17, АТ I: 78]. Потужним завершальним акордом, логічним продовженням наведених вище думок, звучить сентенція французького мислителя в тексті Принципів про спроможність людини за допомогою мислення однозначно формувати картину світу: «ні для чого в світі немає твердого та постійного місця окрім того, котре визначається нашим мисленням» [17, АТ VIIA: 47], однак увага до контексту дозволяє нам пересвідчитися в наївності та хибності означеного тлумачення, оскільки мова у Декарта йде про не

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

стільки про кардинальну зміну картини світу за допомогою перетворюючої діяльності, скільки про здатність людини довільно встановлювати точку відліку в розробленому Декартом вченні про систему координат.

Більш глибоке осмислення правомірності техноморфної версії тлумачення спадщини Картезія в плані передбачає зосередження уваги на питанні про її достовірність, прояснення якого передбачає звертання до сучасної дослідницької літератури.

Дослідницька література про техноморфну рецепцію природи та людини

В процесі змістовного прояснення означених проблем доцільно ще раз звернутися до спадщини Гайдеггера, котрий не лише експлікував технократичні утопії свого часу, але й як глибокий мислитель, шукав їм реальну змістовну альтернативу. В центрі уваги німецького мислителя знаходиться слабе місце техноморфізму, а саме – нехтування принциповою відмінністю між вузьким редукованим образом світу та реально існуючим світом природи. «Оманливий міраж» пропонується вбачати в безпідставних амбіціях людини, котра замахнулася на фігуру «пана землі», всерйоз сприймаючи видимість існування реальності як поставленої людиною [9, с. 60]. Більш уважний та неупереджений погляд дозволяє мислителю розвінчати ілюзії стосовно самодостатності людини та її спроможності нехтувати детермінуючим впливом феномену техніки [9, с. 64].

Евристичний потенціал вчення Гайдеггера про природу знаходить своє змістовне продовження в ході критичного осмислення метафізичних засад сучасної екологічної кризи. В останньому випадку об'єктом критичного аналізу є фрагментарна рецепція поняття природи. Донедавна аксіоматичні ідеї щодо правомірності технократичної спрямованості сучасних філософських шукань все більш явно втрачають свою переконливість на сторінках дослідницької літератури. До числа форм прояви дистанціювання від наївності позиції техноморфізму незаперечно належать публікації «Домінування над природою» Вільяма Лейса (1994), Томаса Мерріла В. «Господар та володар природи» (2008) та Річарда Кенінгтона «Декарт та панування над природою» (1978). Для поверхового ока окреслена ситуація має

вигляд критичного подолання настанов Картезія. Однак, як справедливо зауважує Кенінгтон, мотиви для кваліфікації Декарта як апологета технократизму є скоріше зовнішніми, ніж внутрішніми. Уважне ставлення до знаменитого пасажу з Дискурсії про практичну філософію, спроможну перетворити нас на «нібито майстрів і володарів природи», засвідчує – це всього лише окремих епізод, значимість якого штучно перебільшена. Адже, як обґрунтовано зауважує автор, ніде більше в спадщині Декарта не трапляється ні ця, ні схожа на неї фраза [20, р. 201].

Публікації останніх десятиліть свідчать про змістовне спростування амбіцій людини Нового часу, котра претендує на роль наріжного каменя світобудови, про безпідставність претензій на розбудову принципово нового образу світу. Найбільш репрезентативні публікації належать Генріку Сколімовські «Догма антиантропоцентризму» (1984) та Річарду А. Ватсону «Критика антиантропоцентристського біоцентризму» (1983).

Інша форма критичного дистанціювання від техноморфного бачення світу пов'язана з переосмисленням хрестоматійної тези щодо орієнтації філософування Декарта на експериментально-математичну фізику як ідеал наукового знання, тобто фізику в вузькому значенні слова. Нині все більш явною є недостатність вузького смислу поняття природа та перехід до його широкого значення. Репрезентативно постає позиція Тео Фербека (2000) в статті «Винахід природи: Декарт та Регіус»: «З т.з. історії філософії найбільш цікавим моментом є повне зникнення картезіанського першого поняття природи – природи не як даної в досвіді тотальності, а як теоретичної моделі; нарешті сам Декарт знаходить його непривабливим, скоріше всього тому, що воно не дозволяє досягнути цілісності філософії» [25, р. 162].

В ході нинішнього звертання до вузького бачення картезіанського поняття природи як все більш явними стають його методологічні вади: по-перше, орієнтація на наслідування природничих наук та десуб'єктивізований світ, по-друге, переконаність в можливості задовольнятися поверховим баченням природи людини як «речі, що мислить». Штучність означених уявлень стає більш очевидною при співвіднесенні їх з першоджерелами Картезія, що пе-

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

реконливо продемонстровано в статті Джона Котингхема «Шоста «Медитація» Декарта: Зовнішній світ, «природа» та людський досвід» (1986). Аналізуючи правомірність претензій людини Нового часу на роль наріжного каменя в ході розбудови нового образу світу як укорінене в спадщині Картезія, автор справедливо зауважує безпідставність рецепції її як інструмента, тобто марність сподівань знайти в текстах мислителя повні та вичерпні роз'яснення змісту базових понять: «Ніде в Медитаціях ми не знайдемо статичного викладу завершених результатів. Праця, як передбачає її назва, є не завершеним вченням, а скоріше серією ментальних вправ, кожна з яких необхідно виконати самостійно. І цих вимог важливо дотримуватися на кожному з тих етапів навчання, які ми пройшли» [16, р. 80]. Констатація неможливості надалі обмежуватися вузьким функціональним бачення природи людини у дослідника тісно сполучена з акцентуванням істотності позараціональних чинників людського пізнання. Наголошуючи на неможливості задовольнитися поверховим баченням природи людини як «речі, що мислить», автор звертає увагу на істотність для вчення Декарта напруги між визнанням у факту людського досвіду та баченням самих себе як духовних безтілесних істот або нефізичної субстанції. Інша форма окреслення означеного моменту – звертання уваги на існування голосу природи не лише як розуму, але й як досвіду та готовності визнати конфлікт голосу природи та досвіду. Змістовне дистанціювання від тлумачення позиції Картезія як платонізму проявляється в радикальній переоцінці усталених уявлень про природу людини, а саме – ми, люди, не безтілесні уми, прикріплені до тіл, а що ми є фізичні істоти з плоті й крові, а однозначне визнання матеріальності людини, зовсім не передбачає заперечення всього багатства інтелектуального життя, яким наш вид насолоджується [16, р. 89].

Пошук основних детермінант трансформації вузьких техноморфних образів природи та людини в філософії Нового часу передбачає вихід за межі наївної рецепції наукової революції, тобто перехід до більш широкого контексту її тлумачення, в якому є місце індивідуально-особистісним вимірам біографії мислителя. В означеному контексті важко не погодитися з

глибокою думкою Гарі Карла Хатфілда (2003), котрий в своїй монографії звертає увагу на доцільність пов'язувати картезіанське вчення про природу з «метафізичним поворотом» 1629-30-х років, результатом якого став задум нової цілісної науки про природу, а його розробка та обґрунтування віднині стає головною метою Декарта [19, р. 283-9].

Передумовою ж виокремлення основних моментів позиції Декарта стосовно природи та людини є змістовне окреслення специфіки більш широкого бачення природи як підґрунтя змістовної розробки антропології та етики.

Природа в широкому значенні слова як підґрунтя картезіанського бачення природи та людини

Як сучасні дослідження, так і біографія мислителя переконливо засвідчують – його творчі амбіції однозначно пов'язані не стільки з техноморфним баченням фізики, скільки з вченням про самодостатню природу, колізії якої мають доленосне значення для траєкторії життєвого шляху Картезія. В ході реалізації своїх честолюбивих намірів йому одночасно і імпує підхід Галілея, котрий прагне розв'язати фізичні задачі за допомогою математичних доказів, і викликає незгоду, оскільки демонструє зосередженість на окремих явищах та відсутність належної уваги до першопричин природи, тому що Галілей «будував без фундаменту» [17, АТ II: 380]. Для Декарта ж принциповими є міркування, озвучені в ході листування з Мерсеном від 13 листопада 1629 року щодо безумовної пріоритетності всезагальних моментів: «Світ має пояснити природу взагалі, тобто фізику взагалі» [16, АТ I: 70]. Приватне листування мислителя містить свідчення вагомості очікувань, так і масштабу душевної трагедії, пов'язаної з вимушеною відмовою від публікації тексту Світу. Дізнавшись про процес над Галілеєм, Декарт пережив сильне потрясіння, описане в листі до Мерсена в кінці листопада 1633 року: «Я був настільки вражений, що ледь не вирішив спалити всі свої папери або принаймні нікому не дозволяти побачити їх» [17, АТ I: 270-271].

Конструктивний вихід з означеного глухого кута передбачає одночасне збереження власної позиції та уникнення загрози для життя. Інакше кажучи, як можливо викласти та відстояти фізику як нове бачення світу, не ризикуючи

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

шансом на повторення долі Галілея? Драматичність ситуації ускладнює та обставина, що «якщо це вчення хибне, то хибним є весь фундамент моєї філософії» [17, АТ I: 271]. А тому формою обстоювання ним нової фізики не є ні наївна екстраполяція експериментально-математичної фізики як форма прояви техноморфізму, ні модернізація середньовічної метафізики як онто-тео-логії, скільки непряма форма її апології, а саме – через розробку антропологічної метафізики як форма завершення започаткованої Коперником революції. «Якби я зміг донести до публіки цю думку про цей метод, то я вважаю, що більше не буде жодної потреби побоюватися того, що принципи моєї фізики будуть погано прийняті» [17, АТ I: 370].

В якості переконливого аргументу на користь тези щодо звертання Декарта до антропології в процесі пошуку способів обґрунтування нової фізики може бути наведена перша назва Дискурсії – «Проект всезагальної науки, котра спроможна підняти людську природу га більш високий щабель досконалості», сформулювала в листі до Мерсена в березні 1636 року [17, АТ I: 339], де ум постає як засіб обґрунтування достепенності нової картини світу. На наше глибоке переконання, вихід із означеного глухого кута Декарт знаходить у звертанні до природи людини як форми опосередкованого доказу об'єктивності наукової картини світу. Текст Дискурсії в означеному ракурсі відрізняється від тексту Медитацій як наївна та метафізична спроби осмислення природи людини.

Один з проявів змістовної спорідненості двох знаменитих текстів – це пошук шляхів вирішення однієї й тієї ж самої задачі, а саме – обґрунтування фізики в ході звертання до природи людини. Формулювання задач передбачають пошук надійного фундаменту, а саме – в тексті Дискурсії мова йде про пошук твердого ґрунту, – «знайти граніт або твердий ґрунт» [1, с. 43], в тексті ж Медитацій – про прагнення як Архімед знайти щось надійне та непорушне: «...великі сподівання... здобуду хоча б щось найменше, що було б певним та непохитним» [2, р. 156].

Однак легко передбачити, що подібна акцентування істотності антропологічного виміру може викликати скепсис та заперечення з боку тих, хто знайомий з останніми підсумковими формулюваннями Картезія структури власного

вчення у знаменитому Вступі до Принципів 1647 року. Як відомо, окреслюючи основні компоненти власної системи в образі дерева, він не знайшов на ньому місця для людини. Однак уважне ставлення до текстів Декарта дає достатні підстави для твердження про наскрізний інтерес мислителя феномену людини як частки природи в широкому значенні слова. Можливість пересвідчитися в цьому дає текст Дискурсії, де має місце схематичне означення задуму цілісного бачення світу в тексті Світу [5, с. 80]. Більш розгорнуте тлумачення системи філософії відтворюється в тексті Вступу до Принципів 1647 року, де мова йде про характеристику фізики в широкому значенні слова як стовбура дерева. Для нашого дослідження принципову значущість має як наголошення на виході за межі вузького техноморфного бачення природи, тобто згадка про «весь універсум» [16, АТ ІХВ: 14], так і неодноразове наголошення на істотності природи людини як конститутивного моменту. Мова йде про важливість дослідження «природи рослин, тварин, тварин та особливо людини», а також про можливість отримувати «корисні для неї знання» [17, АТ ІХВ: 14]. Непересічну значимість тези щодо ключової значимості природи людини для його бачення фізики для Картезія засвідчує той факт, що після викладу загальних принципів він повертається до неї при окресленні основних положень Принципів. Істотно, що наведені тут формулювання майже буквально відтворюють наведені вище: «...пояснити природу кожного з окремих тіл... рослин, тварин і особливо людини» [17, АТ ІХВ: 17].

Наголошуючи на ключовій ролі природи людини у спадщині Картезія та зокрема в його метафізиці, вважаю за можливе наполягати на тезі про антропологічний характер останньої, до форм оприявлення якої належать сторінки означеного Вступу. Акцентуючи органічну єдність фізики та метафізики, він в тексті Вступу двічі згадує про неї, перший – характеристику метафізики як коріння, а фізики як стовбура дерева, другий – наголошення на неможливості їх одноосібного існування, оскільки фізика не є вченням про природу, котре існує поза людиною та незалежно від неї. А тому: «метафізичними істинами ... має бути проникнута вся фізика» [17, АТ ІХВ: 19].

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Задля обґрунтування тези про пріоритетність для Декарта природи в широкому значенні слова варто привернути увагу до наголошення ним істотності фізики в загальній структурі філософської системи в листі до Єлизавети від 14 серпня 1649 року (котрий, як правило, друкується як Вступ до Пасій), де фізика характеризується як методологія дослідження природи пасій [17, АТ XI: 326]. До числа змістовних проявів широкого бачення світу природи, котре включає в себе в якості конститутивного моменту природу людини, також має бути згадана назва першого розділу Пасій – «Про пасії взагалі і в зв'язку з цим про всю природу людини».

Радикальна зміна контексту осмислення природи людини спонукає Декарта до критичного перегляду усталеного образу людини та акцентування неможливості задовольнятися звичним уявленням про неї як живу істоту, обдаровану розумом. Звертаючись до тексту Медитацій, ми спостерігаємо усвідомлення їх проблематичності та недостатності: «Чим же, як мені гадалося, я є? Звісно, людиною. Але що є людина? Сказати, що це жива істота, обдарована рацією? Ні, бо після цього доведеться дослідити що таке «жива істота» й що таке «обдарована рацією», й таким чином, я від одного запитання зіслизну до багатьох, ще складніших» [6, с. 158]. Більше того, аналізуючи природу людини як речі, що мислить, він приходить до необхідності наголошення як на обмеженості усталених уявлень про неї, так і визнання істотності нових ракурсів, котрі досі залишалися поза увагою: «...я є річ, яка мислить, тобто ум, або найвищий рівень душі, або інтелект, або рація – слова, значення яких було мені раніш невідоме...» [6, с. 162].

Визнання важливості та істотності нового підходу до тлумачення природи людини спонукає Декарта як до скромної оцінки нинішнього рівня самопізнання: «Але може бути, що я – щось більше, ніж сам розумію...» [5, с. 46]. Не менш істотним для мислителя є акцентування спотвореності природи людини на даний момент, свідченням чого є як Друга Медитація, де йдеться про «ум», котрий звично блукає «манівцями» [6, с. 166], так і завершальні акорди Третьої Медитації, де діагностується «потьмарений розум» [6, с. 212]. Як своєрідний підсумок означених вище констатацій може бути

виглумачена теза Четвертої Медитації, де визнається безпідставність високої оцінки потенцій людського розуму: «...вважаю, – пише він, – я не зміг би, не втрапляючи в нерозважливність, досліджувати цілі Бога» [6, с. 218]. Текст Медитацій не залишає жодного ґрунту для ілюзій щодо самодостатності людини та її ума, а отже, і неспроможність природи людини виступати в ролі наріжного каменя світобудови. Людина для Декарта є людиною лише в ході постійного діалогу з Богом, можливість більш глибокого осягнення якого надають дослідження останнього часу щодо діалогового характеру його філософування (котрі належать перу Жан-Люк Марйона [22, р.30-41] та Алекса Гілеспі [19]. В Медитаціях Декарт далекий від наївної тенденції зближення та ототожнення можливостей природи людини та природи Бога, котрі уможлилювали як уявлення про монологізм філософування Декарта, так і можливість безпосереднього переходу від розуму людини до зовнішнього світу. Прояснення питання про те, що собою являє світ віднині передбачає опосередкований шлях «від... споглядання істинного Бога (в Якому, безперечно, приховані всі скарби науки та мудрості) ... до пізнання решти речей» [6, с. 214].

Визнання доцільності опосередкованого шляху до бачення справжнього світу передбачає для Декарта радикальну ревізію змісту поняття природа людини як вихідний та кінцевий пункт філософування, котру він здійснив на сторінках тексту Медитацій та Пасій. Частково вона була окреслена в даній статті, більш повне їх окреслення та осмислення – задача наступних публікацій.

Наукова новизна

В центрі уваги знаходиться проблема автентичності техноморфізму в ході осмислення практичної філософії Декарта. Автори обстоюють доцільність тлумачення уявлень щодо технократичної спрямованості філософії Декарта в контексті його етичних шукань. Критичні інтерпретації обмеженості техноморфного бачення природи та людини пропонується розуміти як перехідний етап на шляху реабілітації етики як практичної філософії. Експлікується та аналізується вчення Декарта про природу в широкому значенні слова як метафізичне підґрунтя його етики.

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Висновки

Технократичне тлумачення вчення Декарта – поверхова та спотворена форма інтерпретації його практичної філософії. Донедавна в дослідницькій літературі про Декарта домінувало техноморфне бачення його вчення, яке значною мірою детермінувало редуковане бачення природи і людини, котрі доповнювалися поверховою рецепцією етики. Тривале домінування ілюзій щодо технократизму Декарта пояснюється двома причинами: перша – поверхова та фрагментарна рецепція текстів, друга – некритичне ставлення дослідників до домінуючих технократичних утопій.

Критичне переосмислення усталених тлумачень спадщини Картезія на сторінках до-

слідницької літератури останнього часу одночасно є вирішенням як задачі теоретичного спростування спрощеного бачення світу, так і підготовка ґрунту до реабілітації етики як автентичної форми оприявлення його практичної філософії. Одна з форм прояви реабілітації – посиленна увага до поняття природи в широкому значенні слова, котре є підґрунтям для його гуманістично-етичного бачення задач філософії. Більш повне осмислення позиції Картезія передбачає вихід за межі парадигми природознавства та знеособленого бачення природи людини, перехід до індивідуально-особистісної інтерпретації людини та розбудованої на її основі досконалої етики, тобто до аналізу тексту Пасій душі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бофре, Ж. Диалог с Хайдеггером / Ж. Бофре // Кн. 3. Приближение к Хайдеггеру. – Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2009 г. – с. 49–50.
2. Гайденко, П. П. Эволюция понятия науки XVII–XVIII вв. / Г. Г. Гайденко. – Москва : Наука, 1987.
3. Гайденко, П. П. Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – Москва : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
4. Гьосле, В. Практична філософія в сучасному світі / В. Гьосле. – Київ : Лібра, 2003. – 247 с.
5. Декарт, Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в науках / Р. Декарт. – Київ : Тандем, 2001. – 104 с.
6. Декарт, Р. Медитації про першу філософію / Р. Декарт // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун. – Пер. з фр. і лат. – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 333–360.
7. Маливский, А. Н. Антропологизация базового проекта Декарта в современной историко-философской литературе / А. Н. Маливский // *Sententia* – 2013. – Vol. 28, № 1. – С. 51–63.
8. Мамардашвили, М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – Мецниереба, 1984. – 82 с.
9. Хайдеггер, М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на западе. – Москва : Прогресс, 1986. – 450 с.
10. Хайдеггер, М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на западе. – Москва : Прогресс, 1986. – 450 с.
11. Хайдеггер, М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер. – Санкт-Петербург : «Владимир Даль», 2007. – 457 с.
12. Хесле, В. Гении философии Нового времени / В. Хесле. – Москва, 1991. – 198 с.
13. Хома, О. Історико-філософські стереотипи та сучасне прочитання Декартових «Медитацій» / О. Хома // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун. – Пер. з фр. і лат. – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 333–360.
14. Швейцер, А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – Прогресс, 1992.
15. Clarke, D. M. Descartes: A Biography / D. M. Clarke. – Cambridge University Press, 2006. – 520 p.
16. Cottingham, J. Descartes', Sixth Meditation: The External World, 'Nature' and Human Experience / J. Cottingham // *Royal Institute of Philosophy Supplements*. – 1986. – Vol. 20. – P. 73–89.
17. Descartes, R. *Œuvres complètes* / R. Descartes. – Paris : Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery, 1996.
18. Gillespie, A. Descartes' demon: a dialogical analysis of meditations on first philosophy / A. Gillespie // *Theory & psychology*. – 2006. – Vol. 16, Is. 6. – P. 761–781.
19. Hatfield, G. C. Descartes René. *Routledge philosophy guidebook to Descartes and the Meditations* / G. C. Hatfield. – Psychology Press, 2003. – 353 p.
20. Kennington, R. Descartes and Mastery of Nature / R. Kennington // *Chapter Organism, Medicine, and Metaphysics*. – 2017. – Vol. 7. – P. 201–223.

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

21. Leiss, W. *Domination of nature* / W. Leiss. – McGill-Queen's Press-MQUP, 1994.
22. Marion, J.-L. *On the Ego and on the God. Further Cartesian Questions* / J.-L. Marion. – New- York, 2007. – 277 p.
23. Marion, J.-L. *On Descartes Methaphysical Prism. The Constitution and the Limits of Onto-theo-logy in Cartesian Thought* / J.-L. Marion. – University of Chicago Press, 1999. – 388 p.
24. Merrill, Th. W. «Masters and Possessors of Nature,» / Th. W. Merrill // *The New Atlantis*. – 2008. – № 19. – P. 91–107.
25. Verbeek, Th. *The invention of nature: Descartes and Regius* / Th. Verbeek // *Descartes' natural philosophy* / edited by S. Gaukroger, J. Schuster, J. Sutton. – 2000. – P. 149–167.
26. Skolimowski, H. «The dogma of anti-anthropocentrism.» / H. Skolimowski // *Environmental Ethics*. – 1984. – Vol. 6, Is. 3. – P. 283–288.
27. Watson, R. A. «A critique of anti-anthropocentric biocentrism.» / R. A. Watson // *Environmental Ethics*. – 1983. – Vol. 5, Is. 3. – P. 245–256.

А. Н. МАЛИВСКИЙ^{1*}, Е. В. СОКОЛОВА^{2*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (Днипро), эл. почта telepat-57@mail.ru, ORCID 0000-0002-6923-5145

^{2*}Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры (Днипро), эл. почта sokolova.katerina8@gmail.com, ORCID 0000-0002-3158-8957

ОБРАЗ ПРИРОДЫ И ЧЕЛОВЕКА В ПРАКТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ ДЕКАРТА

Цель. Современная философия позиционирует себя как практическую философию, сосредоточенную на осмыслении морально-этической проблематики. Цель статьи – постичь своеобразие современной рецепции картезианского истолкования природы и человека, что предполагает последовательное обозначение форм их техноморфной рецепции, критический анализ ее достоверности в исследовательской литературе, осмысление тенденции реабилитации этики Декарта как практической философии. **Новизна.** В центре внимания данной статьи – проблема аутентичности техноморфизма в процессе осмысления практической философии Декарта. Авторы отстаивают целесообразность истолкования представления о технократической направленности философии Декарта в контексте его этических исканий. Критические интерпретации ограниченного техноморфного видения природы и человека предлагается понимать как переходный этап на пути реабилитации этики как практической философии. Эксплицируется и анализируется учение Декарта о природе в широком смысле слова как метафизическое основание его этики. **Выводы.** Технократическое толкование учения Декарта – поверхностная и искаженная форма интерпретации его практической философии. До недавнего времени в посвященной Декарту исследовательской литературе доминировало техноморфное видение его учения, которое в значительной степени детерминировало редуцированное видение природы и человека, дополняемое поверхностной рецепцией этики. Критическое переосмысление существующих толкований наследия Картезия в научной литературе последних лет одновременно решает как задачи теоретического опровержения упрощенного видения мира, так и готовит почву для реабилитации этики как аутентичной формы обнаружения практической философии. Одна из форм проявления реабилитации – повышенное внимание к понятию природы в широком смысле слова как основанию его гуманистически-этического видения задач философии.

Ключевые слова: Декарт; практическая философия; этика; техноморфизм; природа; человек; природа в широком смысле слова.

А. М. MALIVSKYI^{1*}, К. В. SOKOLOVA^{2*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipro), e-mail telepat-57@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6923-5145

^{2*}Pridneprovskaya state academy of civil engineering and architecture(Dnipro), e-mail sokolova.katerina8@gmail.com, ORCID 0000-0002-3158-8957

REPRESENTATION OF NATURE AND MAN IN PRACTICAL PHILOSOPHY OF DESCARTES

Purpose. Modern philosophy is presented as practical and is based on the necessity to give a new meaning and interpretation to moral and ethical problems. Purpose of the paper is to comprehend specifics of modern perception of Cartesian interpretation of nature and man that implies consistent stages of technomorphic perception, critical analysis of its authenticity in research literature and understanding of rehabilitation tendency of Descartes' ethics as practical philosophy. **Originality.** The research is focused on the problem of technomorphism authenticity in the process of understanding and interpreting Descartes' practical philosophy. The authors are trying to defend rationale for phenomena interpretation concerning Descartes' technocratic orientation in terms of his ethical search. Critical interpretations of limited technomorphic perception of nature and man should be understood as some transition period towards ethics rehabilitation as practical philosophy. The study of Descartes on nature in its broad sense as metaphysical basis of his ethics has been revealed and analyzed. **Conclusions.** Technocratic interpretation of Descartes study is a superficial and distorted form of his practical philosophy interpretation. Until recently technomorphic perception of Descartes' study dominated in scientific literature, which has significantly determined limited perception of nature and man combined with superficial ethics perception. Critical rethinking of the developed Descartes' interpretations in recent scientific papers solves at the same time the tasks of theoretical denial of simplistic world perception and gives grounds for ethics rehabilitation as authentic form of its practical philosophy expression. One form of rehabilitation expression is increased attention to the concept of nature in its broad sense, which is a basis for its humanistic and ethical vision of philosophical tasks.

Key words: Descartes; practical philosophy; ethics; technomorphism; nature; man; nature in its broad sense.

REFERENCES

1. Bofre, Zh. (2009). *Dialog s Khaydeggerom. Kn. 3. Priblizhenie k Khaydeggeru*. Saint-Petersburg: Vladimir Dal. (In Russian)
2. Gaydenko, P. P. (1987). *Evolutsiya ponyatiya nauki XVII–XVIII vv.* Moscow: Nauka. (In Russian)
3. Gaydenko, P. P. (2003). *Nauchnaya ratsionalnost i filosofskiy razum*. Moscow: Progress-Traditsiya. (In Russian)
4. Gosle, V. (2003). *Praktichna filozofiya v suchasnomu sviti*. Kyiv: Libra. (In Ukrainian)
5. Dekart, R. (2001). *Mirkuvannia pro metod, shchob pravylno spriamuvaty svii rozum i vidshukovuvaty istynu v naukakh*. Kyiv: Tandem. (In Ukrainian)
6. Dekart, R. (2014). Medytatsii pro pershu filosofiiu. «Medytatsii». *Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen: Zhan-Mari Beisad, Zhan-Liuk Marion, Kim San On-Van-Kun*. (pp. 333–360). Kyiv: Dukh i Litera. (In Ukrainian)
7. Malivskiy, A. N. (2013). Antropologizatsiya bazovogo proekta Dekarta v sovremennoy istoriko-filosofskoy literature. *Sententiaeyu*, 28 (1), 51–63. (In Russian)
8. Mamardashvili, M. K. (1984). *Klassicheskiy i neklassicheskiy idealy ratsionalnosti*. Metsniereba. (In Russian)
9. Khaydegger, M. (1986). *Vopros o tekhnike. Novaya tekhnokraticeskaya volna na zapade*. Moscow: Progress. (In Russian)
10. Khaydegger, M. (1986). *Vremya kartiny mira. Novaya tekhnokraticeskaya volna na zapade*. Moscow: Progress. (In Russian)
11. Khaydegger, M. (2007). *Yevropeyskiy nigilizm*. Saint-Petersburg: «Vladimir Dal». (In Russian)
12. Khesle, V. (1991). *Genii filosofii Novogo vremeni*. Moscow. (In Russian)
13. Khoma, O. (2014). Istoryko-filosofski stereotypy ta suchasne prochyttannia Dekartovykh «Medytatsii». «Medytatsii» *Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen: Zhan-Mari Beisad, Zhan-Liuk Marion, Kim San On-Van-Kun*. (pp. 333–360). Kyiv: Dukh i Litera. (In Ukrainian)
14. Shveytser, A. (1992). *Blagogovienie peredzhiznyu*. Progress. (In Russian)
15. Clarke, D. M. (2006). *Descartes: A Biography*. Cambridge University Press. (In English)
16. Cottingham, J. (1986). Descartes', Sixth Meditation: The External World, 'Nature' and Human Experience. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 20, 73–89. (In English)
17. Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes*. Paris: Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery. (In French)
18. Gillespie, A. (2006). Descartes' demon: a dialogical analysis of meditations on first philosophy. *Theory & psychology*, 16 (6), 761–781. (In English)
19. Hatfield, G. C. (2003). *Descartes René. Routledge philosophy guidebook to Descartes and the Meditations*. Psychology Press. (In French)

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

20. Kennington, R. (2017). Descartes and Mastery of Nature. *Chapter Organism, Medicine, and Metaphysics*, 7, 201–223. (In English)
21. Leiss, W. (1994). *Domination of nature*. McGill-Queen's Press-MQUP, 1994. (In English)
22. Marion, J.-L. (2007). *On the Ego and on the God. Further Cartesian Questions*. New- York. (In English)
23. Marion, J.-L. (1999). *On Descartes Methaphysical Prism. The Constitution and the Limits of Onto-theo-logy in Cartesin Thought*. University of Chicago Press. (In English)
24. Merrill, Th. W. (2008). «Masters and Possessors of Nature». *The New Atlantis*, 19, 91-107. (In English)
25. Verbeek, Th. (2000). The invention of nature: Descartes and Regius. In by Gaukroger, S., Schuster, J., & Sutton, J. (Eds.). *Descartes' natural philosophy*. (pp. 149-167). (In English)
26. Skolimowski, H. (1984). «The dogma of anti-anthropocentrism». *Environmental Ethics*, 6 (3), 283-288. (In English)
27. Watson, R. A. (1983). «A critique of anti-anthropocentric biocentrism». *Environmental Ethics*, 5 (3), 245-256. (In English)

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії: 09.01.2017

Прийнята до друку: 29.09.2017